

УДК 639.3/351.82

Деренько О.О.
аспірант

Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»

ОЦІНКА ПОПИТУ НА РИБУ ТА РИБНУ ПРОДУКЦІЮ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**ASSESSMENT OF DEMAND FOR FISH AND FISHERY PRODUCTS IN CONDITIONS OF GLOBAL TRANSFORMATION PROCESSES****АНОТАЦІЯ**

У статті визначено підходи до оцінки попиту на рибу та рибну продукцію в умовах глобалізації економіки. Обґрунтовано, що значний дефіцит вітчизняних потужностей зі зберігання, очищення й розбирання, копчення, соління, маринування, фасування й упакування продукції аквакультури, відсутність належних потужностей із приготування рибної кулінарії, найбільш затребуваної кінцевим споживачем, є перешкодами для розвитку ринку риби і повноцінного харчування населення України. Визначено концептуальні підходи до розроблення програми імпортозаміщення риби продукцією аквакультури.

Ключові слова: попит, пропозиція, рибне господарство, аквакультура, глобалізація, конкурентоспроможність, рибальство, рибні запаси.

АННОТАЦИЯ

В статье определены подходы к оценке спроса на рыбу и рыбную продукцию в условиях глобализации экономики. Обосновано, что значительный дефицит отечественных мощностей по хранению, очистке и разделке, копчению, солению, маринированию, фасовке и упаковке рыбной продукции, отсутствие должных мощностей по приготовлению рыбной кулинарии, наиболее востребованной конечным потребителем, являются препятствиями для развития рынка рыбы и полноценного питания населения Украины. Определены концептуальные подходы к разработке программы импортозамещения рыбы и рыбной продукции продукцией аквакультуры.

Ключевые слова: спрос, предложение, рыбное хозяйство, аквакультура, глобализация, конкурентоспособность, рыболовство, рыбные запасы.

ANNOTATION

The article identifies approaches to estimating the demand for fish and fish products in the globalized economy. It is proved that a significant shortage of domestic capacity for storage, cleaning and butchering, Smoking, salting, pickling, packing and packaging of fish products, lack of adequate facilities for cooking fish cooking, the most popular end user is an obstacle to market development, fish and nutrition of the population of Ukraine. Conceptual approaches to development of the program of import substitution of fish products and aquaculture are defined.

Keywords: demand, supply, fisheries, aquaculture, globalization, competitiveness, fisheries, fish stocks.

Постановка проблеми. Важливість галузі рибного господарства у забезпеченні життєвого рівня людей спонукає наукову спільноту до вивчення як методичних, так і концептуальних підходів до його функціонування в сучасних умовах глобальних трансформацій. Рибальство й аквакультура є важливими джерелами продовольства, харчування, доходів. Ці види економічної діяльності забезпечують засоби до існування багатьох людей у світі. У всіх останніх доповідях експертів міжнародних організацій, представників рибного господарства і громадянського суспільства підкреслюється величезний

потенціал океанів і внутрішніх водойм. Указане переважно стосується їх нинішнього і майбутнього забезпечення продовольчої безпеки для населення планети, яке, як очікується, у 2050 р. зросте до 9,7 млрд. осіб. Це підтверджує думку науковців про актуальність проведення досліджень щодо оцінки попиту на рибу, рибну продукцію, які в умовах глобалізації економіки є необхідними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На другій Міжнародній конференції з питань харчування, яка пройшла в Римі у листопаді 2014 р., були прийняті Римська декларація і Рамкова програма дій. У них світові лідери підтвердили готовність розробляти і здійснювати на практиці заходи політики, спрямовані на викорінення неповноцінного харчування і перетворення продовольчих систем, щоб забезпечити кожному людину повноцінним харчуванням. Риба і морепродукти як джерело білків і поживних мікроелементів відіграють важливу роль для здоров'я населення, особливо жінок дітородного віку і маленьких дітей. Рибальство й аквакультура вносять унікальну частку в забезпечення здорового харчування [1; 2]. В основі вітчизняних науково-теоретичних досліджень оцінки попиту на рибу та рибні ресурси лежать праці Н. Вдовенко [3–7; 9], О. Золотухіна [7], С. Кваші [9], Ю. Шаріло [8; 11]. Практичне вивчення питання в контексті вирішення проблеми забезпечення населення вітчизняною рибою за доступними цінами здійснили такі дослідники, як А. Чуклін [10], К. Рибальченко [8] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні ринок риби та рибної продукції розвивається динамічно. Цьому сприяють зростання пропозиції продукції на місцевому ринку та поступове розширення її асортименту. Оптова та роздрібна торгівля рибою пов'язана зі споживчим попитом, що, своєю чергою, зростає із переходом від споживання дорогого м'яса до більше дешевої та корисної риби. Хоча рівень споживання риби в Україні досі не досяг рівня 1990 р., він значно збільшився порівняно з 1992–1995 рр. Середня річна норма споживання, яка обґрунтована Інститутом проблем харчування Міністерства охорони здоров'я України, становить 20 кг риби і рибної продукції на одного українця. У 2015 р. споживання риби знизилось до 9 кг

на одну особу. Крім того, купівельна спроможність населення є дуже низькою. Це свідчить про необхідність проведення оцінки попиту на рибу та рибну продукцію задля забезпечення сталого зростаючого значення риби в раціоні харчування наших співвітчизників.

Мета статті полягає в аналізі, вивченні та визначенні підходів до оцінки попиту на рибу та рибну продукцію в умовах глобалізації економіки та посиленні конкурентоспроможності як сектору вітчизняного рибальства, так і сектору аквакультури.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ті періоди, коли рибної продукції українці споживали в розрахунку на одну особу близько 17 кг/рік, то частка м'ясних продуктів перевищила 45 кг/рік, а молочних продуктів – 225 кг/рік. Частка риби та рибної продукції, як свідчать статистичні дані за період 1995–2015 рр., у споживчому кошику українців зросла в чотири рази, з 0,13% до 0,55%. Із 1990 р. споживання риби в Україні коливається і скоротилося з 17,5 кг у 1990 р. до 8,4 кг у 2000 р. і зросло до 14,9 кг у 2009 р. Найнижчий показник був у 1994 р. і становив 3,5 кг на особу. За кількості населення України 46,1 млн. ос. у 2009 р. рибна галузь повинна була забезпечити 922,8 тис. т продукції. Але показник становив лише 211,2 тис. т, що у 4,4 рази менше від необхідного.

Збільшилась частка споживачів, які з метою економії купують морожену рибу та її філе. Через коливання курсу валют продажі риби знизилися на 50%. Хоч харчові рибні продукти мають важливе значення, проте їх частка в раціоні та у витратах сімейного бюджету незначні, а попит на таку продукцію знаходиться безпосередньо під впливом ринкових цін. Українці здебільшого споживають вітчизняну свіжу або свіжоморожену рибу, яка не проходить процес переробки. Попитом користуються такі види: заморожена риба (хек, минтай, путасу, тилапія); копчена риба (лящ, салака, мойва); свіжа риба (короп, карась, сьомга); консерви; морепродукти (кальмари, восьминоги та ін.); сушена риба (щука, бички); ікра та інші делікатеси. Також попитом користується кілька, щука, пеленгас. У видовому складі продукції аквакультури, найбільшим попитом серед населення користуються коропові та рослиноідні види риб (рис. 1).

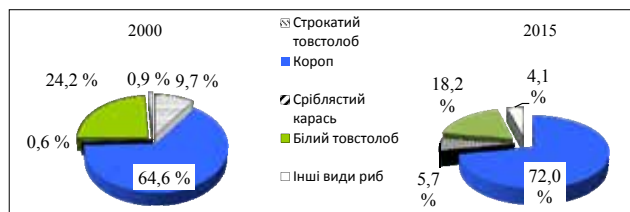

Рис. 1. Видовий склад прісноводної риби, яка користується найбільшим попитом серед населення України

Джерело: складено на основі даних Державної служби статистики України

Серед лідерів серед річкових риб виступають короп (10,6%), білий товстолобик, білий амур (13,6%) і карась (5,1%). Слід зауважити, що в 2014 р. збільшилось споживання прісноводної риби за такими видами, як сом – на 75%, судак звичайний – на 36%, короп – на 11%, риби далекохідного комплексу (строкатий товстолобик, білий амур, білий товстолобик) – на 14%, лящ – на 8%, сріблястий карась – на 22%. Серед риб, які виловили в Україні в 2015 р., у споживанні популярною є скумбрія – 15,5% від загальної кількості спожитої риби, бичок – 13,3%, тюлька – 8,4%, криль – 10,1%.

Нині спостерігається пряма залежність рівня споживання риби від кількості міського населення в будь-якому регіоні України. У Донецькій (частка міського населення 90,4%), Запорізькій (76,6%), та Миколаївській (67,5%) областях цей показник коливається від 15 кг/рік до понад 17 кг/рік. На відміну від указаних областей у Закарпатській (частка міського населення 37,1%), Івано-Франківській (42,9%), Рівненській (47,5%), Тернопільській (43,2%) областях споживалося лише від 8,8 кг/рік до 11,6 кг/рік риби на одну особу. Винятком є Київська область, де частка міського населення становить 60,4%. Рівень споживання риби та рибної продукції досяг там необхідної фізіологічної норми споживання на одну особу. Це пояснюється вищими доходами населення та кращими поставками товарної рибної продукції.

Порівняно з не досить різноманітним раціоном харчування сільських жителів у міських харчування більш різноманітне, висококалорійне, із більшим вмістом білка риби. Жителі міст споживають більше свіжої та мороженої риби, тоді як у раціоні жителів сіл переважає солена, копчена та сушена риба, що пов'язано із традиціями їх харчування. Споживання рибних консервів і напівфабрикатів швидкого приготування вище у містах, аніж у селах, через швидкість та зручність приготування. Частка морської риби більша для жителів міст і становить 28% проти 15% для жителів сіл. Креветки споживає 4% населення, що проживає в селах, і 1% – у містах. Морську капусту також більше споживають у селах (3%).

Крабові палички споживає майже однакова кількість людей обох груп. Кальмари, мідії та рибні напівфабрикати споживають лише в містах, але частка їх незначна – по 1%. За видами риби найбільшою прихильністю споживачів передусім користується свіжа риба – 60%, потім свіжоморожена риба – 13%, копчена риба – 12%, солена риба – 8%, рибні консерви і рибні пресерви – по 3%, в'ялена риба – 2%. Свіжоморожену рибу вживають 19% населення, копчену – 18%, солону – 16%, рибні консерви – 8%, в'ялену – 7%, рибні пресерви – 4%.

Відмінність у структурі споживання між населенням, що проживає в містах і селах, стосується лише мороженої риби (у містах частка споживання мороженої риби – 23%, у сільській місце-

Таблиця 1
Динаміка споживання риби та рибних продуктів в Україні, тис. т

	Роки																
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	187,5	412,5	533,2	571,8	574,0	586,0	676,5	661,5	710,3	810,8	696,9	667,0	614,3	620,1	662,5	479,4	367,2
АР Крим	10,8	26,4	33,7	31,7	31,5	31,6	36,2	35,9	39,3	41,2	37,2	33,7	30,5	31,0	35,2	-	-
Вінницька	5,8	13,8	19,4	20,9	20,7	20,9	25,7	25,2	25,7	28,0	25,6	27,0	25,2	26,1	26,7	20,4	17,3
Волинська	3,0	5,5	8,0	8,2	9,1	9,7	12,0	12,0	12,0	15,1	11,9	12,7	12,2	12,4	13,3	11,3	8
Дніпропетровська	13,9	32,2	45,5	49,4	49,0	52,0	57,8	57,7	61,4	64,0	54,5	48,2	45,7	48,8	52,3	38,8	28,3
Донецька	20,9	51,3	69,7	70,5	71,7	71,9	81,8	77,8	86,6	98,1	85,2	76,5	70,7	65,8	68,3	50,2	42
Житомирська	4,7	12,1	15,6	17,1	18,1	18,1	18,9	18,7	20,3	22,1	18,9	18,8	16,5	18,5	19,6	16,5	12,5
Закарпатська	2,7	6,3	6,9	6,9	8,4	10,0	11,6	11,8	13,4	15,8	10,9	11,0	9,7	10,2	11,6	10,3	7,2
Запорізька	6,7	18,3	20,4	24,0	23,8	25,3	30,1	28,7	31,3	35,7	30,9	27,1	25,7	25,2	25,6	20,3	16,4
Івано-Франківська	3,2	7,3	7,3	8,8	10,2	11,0	13,9	14,3	14,4	15,6	12,0	12,0	11,4	11,4	11,8	10,0	7,3
Київська	19,2	48,3	61,5	62,2	66,6	66,6	77,0	72,7	84,5	101,8	87,8	87,5	76,5	80,9	91,9	66,9	55,4
Кіровоградська	4,3	8,4	10,8	12,5	11,6	12,2	12,3	12,2	12,1	14,3	11,5	10,7	10,8	11,3	12,8	9,7	8,1
Луганська	10,1	19,9	26,0	26,5	26,1	26,0	31,5	31,1	30,8	38,6	34,2	33,9	29,9	30,7	32,6	22,2	11,9
Львівська	8,0	16,1	19,6	23,5	23,4	23,3	27,9	28,0	31,3	37,9	31,1	28,9	27,5	27,6	28,5	24,1	16,7
Миколаївська	4,9	10,8	13,9	16,7	18,4	18,6	22,0	20,1	21,9	23,7	21,6	19,5	18,3	19,1	20,0	13,4	10,2
Одеська	13,5	28,0	37,8	43,2	39,0	38,3	44,1	42,7	44,5	52,6	44,5	44,4	44,3	42,4	42,5	37,7	28,7
Полтавська	7,1	13,3	16,0	18,9	19,8	19,6	22,8	22,6	22,4	26,4	20,9	20,8	19,7	19,5	20,0	14,1	11,4
Рівненська	3,9	8,9	11,8	12,7	10,2	10,2	12,0	12,2	12,3	14,1	14,1	13,4	12,1	12,5	14,4	9,8	7,7
Сумська	4,5	7,9	10,3	11,4	11,2	11,4	13,3	13,2	13,6	16,1	12,3	13,0	11,5	11,5	12,7	10,0	6,7
Тернопільська	3,3	6,4	7,8	8,8	10,2	10,9	11,2	11,3	11,7	14,3	11,2	11,2	10,1	10,5	11,5	8,2	5,9
Харківська	11,2	22,4	29,2	32,5	30,1	30,9	37,8	37,5	39,0	44,9	36,6	34,4	29,4	30,4	32,6	27,5	18,8
Херсонська	5,2	11,0	12,2	14,2	13,2	14,5	15,9	15,7	18,2	18,8	17,1	16,3	16,3	16,9	16,9	13,6	10,5
Хмельницька	6,0	8,5	11,8	11,5	12,6	12,8	14,5	14,5	14,5	16,6	14,7	14,6	13,0	12,5	14,1	10,5	9,1
Черкаська	7,2	13,6	18,2	19,1	17,8	18,4	20,4	19,8	22,4	26,2	26,0	24,8	22,6	21,0	20,9	15,3	12,9

вості – 11%) та копченої риби (24% і 15% відповідно). За іншими видами продукції відмінність становить 1–2%. 13% населення надає перевагу саме самостійно виловленій річковій рибі.

Уподобання населення України, яке купує рибу і морепродукти, відображено на рис. 2. Для визначення частоти споживання населенням, що проживає в містах і селах, різних видів риби та морепродуктів у 2015 р. доцільно виділити такі основні види: риба свіжа, риба морожена, риба копчена, риба солена, риба в'ялена, рибні консерви, рибні пресерви, морепродукти морожені, рибні снеки, крабові палички, морська капуста (ламінарія).

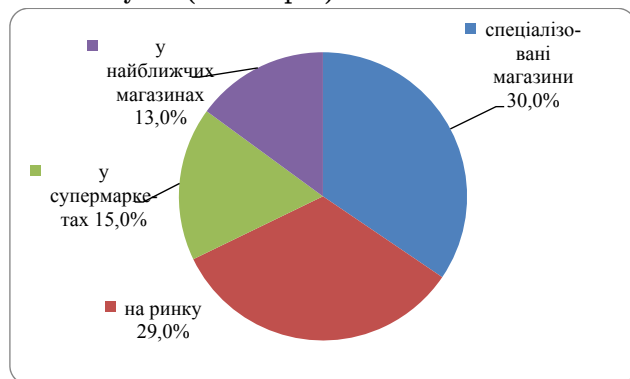

Рис. 2. Розподіл уподобань населення, що проживає в містах і селах, у 2015 р. щодо придбання риби та рибної продукції

Дослідження висвітлюють, що серед населення, яке надало перевагу свіжій рибі, 58% споживають її декілька разів на місяць, 18% – декілька разів на тиждень, 14% – декілька разів на рік, 6% – на свята і 4% – щодня. Копчену рибу 40% споживачів купують декілька разів на місяць, 39% – декілька разів на рік, 29% – на свята, 19% декілька разів на тиждень і 2% купують кожен день. Серед споживачів соленої риби щодня її вживають 4%, декілька разів на тиждень – 18%, декілька разів на місяць – 46%, декілька разів на рік – 33%, на свята – 9%. Морожену рибу декілька разів на місяць споживають 54%, 30% – декілька разів на рік, 18% – на свята, 15% – декілька разів на тиждень, 1% – щодня. Споживання в'яленої риби, рибних консервів, рибних пресервів та рибних снеків майже однаково у межах кожної групи: щодня їх вживають 1–4% населення, декілька разів на тиждень – 13–14%, на місяць – 36–40%, на рік – 44–47%, на свята – 11–19%. Для пресервів та рибних снеків відсоток споживачів, які купують їх на свята, найвищий серед цих продуктів – відповідно 18% і 19%. Пресерви як святкова страва дуже зручні, а рибні снеки часто купують до пива.

Морожені морепродукти, зокрема ракоподібні і заморожені напівфабрикати з риби та морепродуктів, щодня споживають 4% населення, декілька разів на тиждень – 18%, декілька разів на місяць – 62%, декілька разів на рік – 16%, на свята – 5%. Особли-

вість цієї групи продуктів зумовлена тим, що напівфабрикати купують родини для доповнення щоденного меню виробами з риби та морепродуктів, а морожені ракоподібні, зокрема креветки, найчастіше купують до пива. Крабові палички – це продукт, який з'явився на українському ринку більше 10 років тому і набув значної прихильності споживачів як доповнення до святкового столу та продукт, що заміняє рибу і морепродукти в раціоні. Це пояснює високу частку споживачів, що купують крабові палички на свята – 31%. Щодня їх споживають 3% населення, декілька разів на тиждень – 22%, декілька разів на місяць – 30%, декілька разів на рік – 45%. Серед споживачів морської капусти щодня її вживають 6%, декілька разів на тиждень – 21%, декілька разів на місяць – 50%, декілька разів на рік – 23%, на свята – 47%.

До українських регіонів – лідерів у споживанні риби віднесені Одеська область – 18,6 кг/рік та Черкаська – 19,2 кг/рік (яка розташована саме на Кременчуцькому водосховищі, Дніпрі, р. Рось та р. Сула).

Слід звернути увагу на фактори, які впливають на рівень споживання риби та рибної продукції в розрізі адміністративних утворень України. Аналіз статистичних даних показує, що споживання продукції тваринництва (м'яса та м'ясопродуктів) у Житомирській, Вінницькій, Дніпропетровській, Київській, Запорізькій, Полтавській, Херсонській, Сумській, Чернігівській областях у два рази більше, ніж риби, а у Волинській, Донецькій, Закарпатській, Кіровоградській, Львівській, Луганській, Тернопільській, Харківській областях перевищує споживання риби в три рази.

За період з 1999–2015 рр. серед регіонів одними із найбільших, де споживання риби в середньому за місяць у розрахунку на одну особу спостерігалось у Вінницькій (від 1,3 до 2,5 кг), Одеській (від 1,7 до 2,6 кг), Херсонській (від 1,6 кг до 2,4 кг) областях (табл. 1). Найменший рівень споживання зафіксовано у Волинській (від 0,9 до 1,9 кг), Тернопільській (від 0,3 до 1,6 кг) та інших областях. Для аналізу обрано області з високим споживанням риби (Вінницька) та низьким (Волинська).

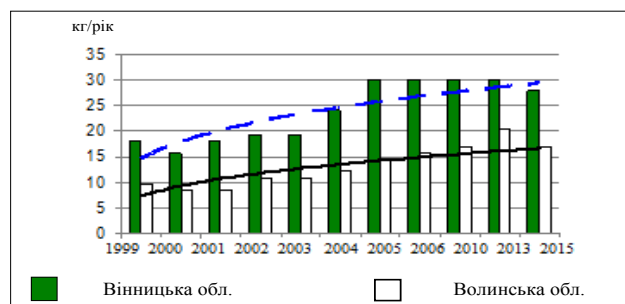

Рис. 3. Динаміка споживання риби у Вінницькій обл. (високе споживання риби) та Волинській обл. (низьке споживання риби)

У Волинській області витрати населення на продукти харчування більші ніж у Вінницькій, проте риби споживається менше (рис. 3 та 4). Причиною, можливо, є доступність населення до водних ресурсів та регіональні особливості розташування водних об'єктів.

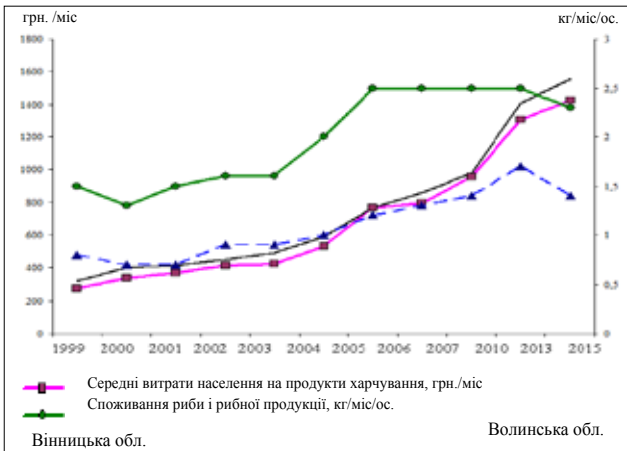

Рис. 4. Динаміка споживання риби і рибопродуктів однією особою в окремих регіонах України

У Вінницькій області налічують 4 849 ставків загальною площею водного дзеркала 24,1 тис. га й об'ємом 248,0 млн. м³, у Волинській – відповідно 867 шт., 5,1 тис. га, 57,2 млн. м³, що менше порівняно з Вінницькою на 3 982 шт., 19,0 тис. га, 190,8 млн. м³. Подібна ситуація також із водосховищами. У Вінницькій області є 52 водосховища площею водного дзеркала 9,6 тис. га, а у Волинській – дев'ять площею 1,9 тис. га, що, відповідно, менше на 43 шт., 7,7 тис. га. Водночас у Вінницькій області об'єм водосховищ становить 293,0 млн. м³, зокрема корисний – 136,0 млн. м³, у Волинській області відповідно 36,4 млн. м³ і 33,2 млн. м³.

Також важливу роль у споживанні в адміністративних утвореннях (регіонах) України відіграють ціни на рибу. У 2015 р. ціни на рибу та рибну продукцію зросли більше ніж на 50%. За даними Держстату України, протягом 2015 р. у торговій мережі (крім міських ринків) ціни на рибу та рибопродукцію зросли на 52,6%. Переважно спостерігається збільшення цін на морепродукти (186%), консерви рибні в олії (176,7%) та оселедці (152,3%).

За даними територіальних органів Держрибагентства, середня ціна на рибу та рибну продукцію на міських ринках зросла на 55,5%. Вітчизняна жива риба нині залишається єдиним продуктом масового споживання. Реалізувати її можна без сертифіката походження. Водночас значний дефіцит вітчизняних потужностей зі зберігання, очищення й розбирання, копчення, соління, фасування й упакування рибної продукції, зокрема продукції аквакультури, відсутність належних потужностей із приготування рибної кулінарії, затребуваної споживачем, є перешкодою для розвитку ринку риби і повноцінного харчування населення України.

Висновки. Проведене наукове дослідження дало можливість на основі теоретико-методологічних та організаційних заходів сформулювати такі висновки.

1. Необхідно сприяти забезпеченню зростаючого попиту на рибну продукцію та продукцію аквакультури, виготовлену за новими технологіями, зі свіжої сировини, розфасовану в зручну упаковку, продукцію, яку не потрібно довго готувати: філе, стейки, сурими (крабові та рибні палички).

2. Потрібно розробити програму імпортозаміщення рибної продукції. В Україні немає сировинної бази оселедця, скумбрії, палтуса, сьомги, багатьох інших видів риби, затребуваних покупцем. В Україні є умови, щоб вирощувати камбалу, райдужну форель, сигові, каналного сома, окуня, севрюгу, веслоноса, дораду, сибаса, тилапію.

3. Сектор аквакультури характеризується тим, що в ньому працює дуже багато дрібних виробників із чисельністю працюючих менше п'яти осіб. Така ринкова структура може бути перешкодою у розвитку ринку, оскільки ринок функціонує не найкраще і конкурентоспроможність його невисока.

4. Сектор аквакультури не є диверсифікованим як з огляду на видовий склад об'єктів аквакультури, так і на ті продукти, що пропонуються на ринку, тому потрібні інвестиції в запровадження нових об'єктів аквакультури, збільшення цінності наявного потенціалу на національному рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. ФАО. 2016 г. Состояние мирового рыболовства и аквакультуры в 2016 г. – Рим. – 216 с.
2. Спільна рибна політика ЄС : Регламент від 11.12.2013 № 1380/2013 // Офіційний вісник Європейського Співтовариства L354/22.
3. Gechbaia B. Coordination of process standartization and methodology of state regulation of agrarian sector / Gechbaia B., Vdovenko N. // Moambe. – 2016. – № 23. – С. 17–21.
4. Вдовенко Н.М. Роль «синьої економіки» в глобальному і національному розвитку / Н.М. Вдовенко // Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми, перспективи : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (Житомир, 28–29 квітня 2016 р.). – Житомир : КІБІТ, 2016. – 136 с.
5. Хижняк Ю.А. Сучасна парадигма регулювання розвитку галузей аграрного сектору в умовах глобального дефіциту продовольства / Ю.А. Хижняк, Н.М. Вдовенко // ScienceRise. – 2015. – № 2/3(7). – С. 20–26.
6. Вдовенко Н.М. Методологізація галузевого державного управління на шляху адаптації економіки до умов та вимог Європейського Союзу / Н.М. Вдовенко // ScienceRise. – 2015. – № 5/3(10). – С. 39–45.
7. Золотухін О. Рибництво: документальне оформлення. Облік вирощування товарної риби / О. Золотухін // Баланс-Агро. – 2011. – Ч. 3. – № 28(256). – С. 10–14.
8. Шарилло Ю.Є. Державне регулювання аквакультури у контексті світового досвіду / Ю.Є. Шарилло, К.О. Рибальченко //

- Materialy X mezinárodní konference "Nauka i innowacja-2014", Polska, Przemysł, 07-15 października, 2014. – V. 3. – *Ekonomiczne nauki: Przemysł. Nauka i studia*, 2014. – С. 90–92.
9. Кваша С.М. Аквакультурне виробництво: від наукових експериментів до промислових масштабів / С.М. Кваша, Н.М. Вдовенко // *Інвестиції практика та досвід*. – 2011. – № 20. – С. 7–11.
10. Чуклин А.В. Регуляторная политика государства и механизмы ее реализации в аграрном секторе экономики / Н.М. Вдовенко, А.В. Чуклин // *Материалы Международной научно-практической конференции «Украина – Болгария – Европейский Союз» (11–17 сентября 2014 г.)*. Т. 1. – Варна-Херсон : Наука и экономика, 2014. – С. 79–84.
11. Shepelev V. The experience of agri-food market regulation in the European Union under globalization / V. Shepelev, N. Vdovenko // *Технологічний аудит та резерви виробництва*. – 2015. – № 5/5(25). – С. 65–70.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права та Угоди про впровадження частини XI цієї Конвенції (OJ L 179, 23.6.1998, С. 3).